

Ög 8. Kälvesten, nu Västra Stenby kyrka.

Pl. 2, 3, 4.¹⁷

Litteratur: Axel Kock, *Fornnordisk språkforskning*, i: ANF 12 (1896), s. 250; O. Montelius, *Svenska runstenar om färder österut* (i: *Fornvännen* 1914), s. 88; Anton Ridderstad, *Östergötlands historia I* (1914), s. 85 f.; O. von Friesen, *Runorna* (Nordisk kultur VI) (1933), s. 152 (med avbildning av stenen innan den togs ut); ¹⁸Skrivelse från v. pastor Arthur Knutsson, Vinnerstad, till landsantikvariern i Linköping, Bengt Cnattingius, med anmodan om biträde vid runstens uttagande ur sakristians sockel, daterad ⁴/₁₀ 1938, och landsantikvariens anhållan hos *Riksantikvariern* om uppdrag att anvisa ny uppställningsplats för stenen, daterad ⁸/₁₀ 1938, dnr 3831/38 (ATA); fullmakt för den senare av ¹⁷/₁₀ 1938 och rapport av dens. rörande lämplig uppställningsplats innanför kyrkogårdsgrinden, daterad ²¹/₁₀ 1938, dnr 4081/38 (ATA); rapport av konservator Gillis Olson rörande stenens uttagande ur sockeln och resande å angivet ställe, daterad ¹⁶/₁₁ 1938, dnr 4371/38 (ATA), *Skrivelser mellan B. Cnattingius och Riksantikvarieämbetet* ⁴/₃ och ¹³/₃ 1942, dnr 1075/42 (ATA); Märkligt runfynd i Västra Stenby. I: *Östgöta Correspondenten* ¹⁹/₁₂ 1938; Arthur Nordén, Vår främsta inskriftsgåta löst, art. i *Stockholms Tidningen* ¹²/₇ 1942, densamme, i *Bidrag till svensk runforskning*, Kungl. Vitterhets, historie och antikvitets akademiens Handlingar del 55 (= *Antikvariska studier*, I, 1943), sid. 188–210; *Art. i Motala Posten* ¹/₉ 1943; Carl Marstrander i *Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskab* (under förberedelse 1947).

Avbildningar: E. Brate, *Foton* (ATA); *Arbetsbilder*¹⁹ från förflyttningen 1938 av B. Cnattingius och G. Olson, (ATA); *Foto av Östgöta Correspondenten* publ. ¹⁹/₁₂ 1938; *Foton* av Arthur Nordén 1942, (ATA), delvis publicerade i ovan angivna skrifter.

²⁰Runstenen låg enligt *Bautil*²¹ i »Silmuren» till Kälvestens kyrka. Då denna under åren 1811–12 revs för att lämna plats för den av Sten och Kälvestens socknar sammanslagna Västra Stenby församlings nya kyrka, inmurades runstenen på nytt i kyrkans stenfot, nu i sockeln under sakristian i kyrkans östra ände, närmast marken, alltjämt med den i *Bautil* synliga sidan av inskriften utåt. Att runor funnos även på den angränsande sidan, observerades icke eller finnes i varje fall icke angivet någonstades i handlingarna rörande kyrkobygget. Icke heller år 1938, då stenen i samband med en restaurering av kyrkan uttogs ur sockeln och restes på kyrkogårdsgången strax innanför nordsidans grind, fästes något avseende vid att en ny del av inskriften stod att finna på en av sidorna.²² Vid skriftväxling 1942 mellan landsantikvariern i Linköping och *Riksantikvariern* (i ATA) meddelas blott den av Brate behandlade delen av inskriften.

Detta förbiseende var beklagligt såtillvida, som just åren 1937–1941 ett flertal uppsatser och avhandlingar utkommo, vilka berörde tolkningen av den år 1937 under liknande förhållanden blottade runstenen från Sparlösa (Salems) kyrka i Västergötland och en kännedom om Kälvestensblockets förut dolda inskriftssida skulle för dessa tolkningar ha haft en avgörande betydelse. Nu var det för att söka ett uppslag i detta tolkningsarbete, som förf. i juli 1942 *reste ned* till Västra Stenby i avsikt att få Kälvestensblocket uttaget ur kyrksockeln. Jag kände ej till, att detta redan på församlingens initiativ skett, men de med Sparlösastenen sammanhängande problemen hade bibragt mig den tanken, att den omiskännliga inre frändskap, som förenade Sparlösastenen och de östgötska ristningarna av Rökstens-typ måhända skulle kunna än ytterligare styrkas genom ett friläggande av den ännu dolda delen av Kälvestensblocket.

Detta antagande bekräftades också, då stenen visade sig i det förut okända partiet av inskriften omnämna en *aiuisl* — som bekant är en hjälte *aiuisl* huvudpersonen i den västgötska praktstens inskrift. Namnet är i denna skrivning belagt blott på dessa två runstenar, tillhörande bygder innanför de bägge varande motstående mellersta Vätternstränderna²³.

Men ej blott i förekomsten av detta unika namn visade de båda runstenarna ett befryndat drag. I blockens yttre form och i anordnandet av inskriften med rakt *uppdragna*, längsgående rader, vars runor mötas i blockets kant, samt i radernas symmetriskt varierade längd finns en omedelbart iögonfallande likhet. Bägge blocken ha ett kvadratisk tvärsnitt, åstadkommet genom tillhugning, och en naturligt formad övre avslutning. I måtten avvika stenarna obetydligt från varandra. Sparlösastensens höjd anges av Jungner till 1,77 m., Kälvestensblocket var vid mitt besök 1942 ovan jord 1,75 m. och i sin helhet 1,97 m. långt. Sparlösablocket har en ytbredd av i medeltal 0,64 m. (0,61–0,69 m.), Kälvestensblockets motsvarande siffror äro 0,52 m. (sidan A är 0,54 m. bred, sidan B 0,50–0,52, på smalaste stället är stenen 0,44 m. bred). Samma runsystem, kortkvistradens (Rökrunornas),

¹⁷ I PM från 1947 skriver Jansson: Pl 2a, b och 3 egendomligt imålade.

¹⁸ Angående handlingarna från 1938 i ATA har Wessén i marginalen noterat: Räcker det ej med t.ex. Handlingar i ATA 1938 angående stenens uttagande och resande?

¹⁹ Ordet stryks under och i marginalen skriver Wessén/Jansson: Bilder?

²⁰ I PM från 1947 skriver Jansson: För omständlig inledning.

²¹ I marginalen har Wessén antecknat: Vad står i Per[ingskiölds] Mon[umenta]? Syllmuren?

²² Se dock artikeln i *Östgöta Correspondenten* från den 19 december 1938 där det anges: »Tolkningen av den nyfunna runinskriften är ännu ej slutförd. Stort intresse för denna sak har visats av lektor E. A. Holmberg vid läroverket i Motala med vilken ÖC haft ett samtal. Lektor Holmberg tror för sin del, att skriften är ett komplement till runorna på framsidan. Så mycket anser sig lektor Holmberg f.n. kunna avslöja, att han funnit ett tydligt namn bland de nya runorna. Tolkningen torde ta ganska lång tid i anspråk.» Denna tidningsartikel har Nordén ej känt till.

²³ I marginalen har Wessén antecknat: »Sparlösa är dock *bra* långt från Vätternstranden.» I PM från 1947 skriver Jansson: Att nämna Sparlösa som tillhörande mellersta Vätternstränderna är underligt.

är använt på bägge stenarna. Iakttagelser sådana som dessa leda till den tanken, att Kälvestensblocket icke tillkommit, utan att dess ristare på ort och ställe sett det ståtliga monumentet över den **aiuisl**, som vid Sparlösa säges ha varit en stor hjälte, nu död, och på den östgötska stenen betecknas som en ledare av ett stort härtåg »i öster».

Inskrift:

A:1. **stikur** · **karþi kubl þau**²⁴
 5 10 15

A:2. **aft auint sunu sin** · **sa fial ausr**
 20 25 30 35 40

B:1. **mir aiuisli** · **uikikr fapi**
 45 50 55 60

B:2. **aukrimulfr**
 65 70

»Stygg (Stig) gjorde detta minnesmärke efter Öjvind, sin son. Han föll österut med Ejvisl. Viking ristade och Grimulv.»

Till läsningen: Runorna äro genomgående tydligt huggna och i regel välbevarade, höjden är genomsnittligt 14 cm. R. 2 har i B 904 uppfattats som ett i, och erkänns må, att den 2,5 cm. från toppen utgående bst är svår att urskilja — en naturlig gropighet i stenen stör här. En avklappning visar emellertid, att här finnes en förbindelse mellan gropigheten och hst, som är resterna av bst, och jag läser alltså med Brate runan som t. Inskriftens slutparti upptill å sidan A erbjuder vanskligheter. B 904 läser **ausr**, Brate **austr**. Brate framhåller emellertid att t-runans bst, som han ansätter mycket lågt, är »mycket otydligt», och detsamma säger han även om nedre bst på r-runan. I Brates t-runan ser jag med

Plansch 2a. Ög 8. Kälvesten, nu Västra Stenby kyrka. Foto Nordén 1942. [Vid planschen står »Frilägges Hälles ljustare vid tagningen» Jansson skriver 1947: Ser ut som Nordéns avsikt att stenen ska var ouppmålad. Nästan helt retuscherad.]

Plansch 2b. Ög 8. Kälvesten, nu Västra Stenby kyrka. Foto Nordén 1942. [Vid planschen står »Frigöres Samma ljustek vid tagningen som 2a» Jansson skriver 1947: helt retuscherad]

²⁴ På baksidan, med hänvisning från marginalen, har Wessén antecknat: »Binderuna bör räknas som en typ. Efter praxis i SRI bör alltså t (icke f) betecknas som 20. Runornas antal alltså 72 i st. f. 74.» I marginalen i manuset har detta kommenterats »Obs! siffrorna flyttas ett steg t.h.! ». Detta stämmer dock inte för från nummer 45, därifrån ska siffrorna flyttas två steg.

B 904 en **r**-runa, och det som B 904 och Brate taga som en hst i en **r**-runa, är radens avslutningslinje. Jag läser därför ordet som **ausr**.

I rad B:2 har jag tidigare läst r. 68 som i och tveksamt räknat med ett mansnamn **riiulfr** (*Bidrag* etc. s. 195), men även (ibidem s. 230), ifrågasatt möjligheten, att runan kan vara menad som ett **m** och läst namnet som **krimulfr**, Grimulv. Med god vilja kan man nog i den förtjockning, som låter iakttaga sig upptill på 68, alldeles intill radlinjen, se det lilla tvärstreck, vilket i kortkvistraden kännetecknar **m**-runan. Att man genom denna läsning får fram ett helt vanligt nordiskt mansnamn i stället för det ohanterliga **riiulfr** utgör ett kriterium för läsningens riktighet, och jag räknar numera enbart med denna läsning.

Plansch 3. Ög 8. Kälvesten, nu Västra Stenby kyrka. Foto Nordén 1942. [Vid planschen står »Frigöres! Hålles något ljusare vid tagningen» Jansson skriver 1947: Samma sak som 2a och b.]

Vad namnen beträffar hänvisar jag till den av Brate (s. 6 f.) förtecknade litteraturen över **namnet stikur**, Ivar Lindquists utförliga behandling av **namnet aiuisl** i hans arbete om Sparlösastenen 1940, s. 74–78, och von Friesens motsvarande utredning i hans *Sparlösastenen, (Vitterhetsakademiens Handlingar, 46:3) 1940, s. 38 f.* samt Fritz Askebergs ingående diskussion av appellativet 'viking' som personnamnet Viking i hans doktorsavhandling *Norden och kontinenten i gammal tid*, 1944, s. 121 f. (där dock den tidiga förekomsten av namnet i Kälvestenstexten icke uppmärksammats; intet av förf:s nordiska belägg når upp till Kälvestensnamnet i ålder).

Inskriftens datering: De historiska källorna känna intet om ett götiskt krigståg till länderna »österut» under en hövding Ejvisl, i motsats mot vad fallet är med t.ex. Ingvars Rysslandståg omkr. 1041. Runtypen och överhuvudtaget inskriftens hela prägel hänvisar oss att förlägga detta götiska krigsföretag minst ett par århundraden före Ingvarståget, till Ruriks tidevarv eller snarast ännu längre tillbaka. Då det svårligen kan vara en tillfällighet, att i hela Nordens ristningsmaterial det särpräglade

namnet **aiuisl** förekommer — åtminstone i denna stavning — enbart på två stenar i en begränsad del av götaområdet och dessa stenar ifråga om blockens tillformning och ristningarnas anordnande uppvisa en slående överensstämmelse, synes man mig berättigad att räkna med, att det är samme man, som åsyftas å bägge stenarna, och härav följer då, att man får räkna med Sparlösa- och Kälvestensinskrifterna såsom i stort jämn gamla. Då Sparlösastenen genom sin rika ornamentik och sin av karolingisk kaligrafi påverkade utformning av inskriftens ingress-parti kan dateras till 700-talets slut eller omkr. 800²⁵, synes alltså en så tidig datering kunna överföras på den östgötska inskriften.

Den mera oansenliga utformning, som Kälvestensblocket fått i jämförelse med den i alla avseenden ståtliga Sparlösastenen, återspeglar avståndet mellan den frejdade företagsledaren och den enkle mannen i ledet. Hur man har att uppfatta sambandet mellan de två ristningarna, har jag utförligt sökt klargöra på annat ställe (*Bidrag etc.*, 1943, s. 196 och 209) och hänvisar till denna framställning.²⁶ I korthet må emellertid anges, att Sparlösaristningen — så som jag läser²⁷ densamma — har följande innehåll:

»Ejvisl gav (sold), Eriks son. Alrik gav (sold).
Och kämparnas skara gav rött (:guld) i gengäld.
Med trolldom utverkade fadern, att de alltid fingo behålla livet.
Ären gå, och Alrik Lumber tänkte ej på Ejvisl.
Nu sägs i vi'et, att segerfrejdad heter sonen till Erik, (strids)dånens ökare (?).
Efter Ejvisl. Och tyd runorna, de gudastammande, dem som Alrik Lumber ristade!
Vare den frejdad och ljus, som kan finna ut meningen!
Skaparen (av minnesvärden) är jag, vi-föreståndaren».

En vi-föreståndare (**uiur am urkirj**, *væorr æm yrkir*) med det just i västgötsk miljö särskilt påfallande namnet Alrik Lumber (ty så torde det väl vara rimligt att förstå skrivningarna **Alriku lubia**, **Alriku lubu**) har alltså här (= vid socknens blivande kyrkoplats)²⁸ rest en praktfull minnessten över en död vän, tillsammans med vilken han en gång har »givit», tydligen sold, eftersom det heter, att kämparnas skara »gav guld» i gengäld. Till bygdens offerplats, vars föreståndare Alrik Lumber kanske var, eftersom han ger sig titeln *væ-vorðr*, kom så ryktet, att vännen hade stupat (»segerfrejdad heter sonen av Erik. Efter Ejvisl.»). Under mellantiden (*frammas nætr auk dagar*, 'ären gå') har han kommit bort från den forne stridskamraten (**Alriku lubia ukpat at aiuisl**, *Alrikr Lumbr hugpat at Æivisl*). Nu tar han till sin hjälp den himlaburna²⁹ skrift, vars hemligheter han behärskar, och reser över vännen detta stolta minnesmärke med bilder, framvisande den döde vännen på hans häst och följd av jakthunden, skeppet som de seglade med, där sjöfåglarna sväva kring rået, och längst däruppe dryckeshallen eller är det gudahovet, vi'et, vid vilket Alrik Lumber hamnade, när färden för hans del var slut? Den stora fågeln, som stupar invid texten om Ejvisls död, symboliserar väl just detta heroiska dödsfall. Den leder närmast en nutida åskådares tankar till den nedåtvända skjutna örnen, som bonden på Cederströms tavla över Karl XII:s likfärd bär på ryggen. — Är det samma 'lagman Lumber', som med de gudastammande runornas hjälp först fäste västgötarnas lag på träskivor³⁰ och för all framtid grundlade sitt rykte som den västgötska rättsvårdens första stora gestalt? I så fall ha de två nyfunna runinskrifterna från Sparlösa och Kälvesten i tät följd skänkt svensk historia två i full konkretion framträdande gestalter, den ene en Rurik före Rurik, tidigt ute i österled, den andre en av de svenska rättskällornas första textskapare, den västgötska traditionens 'lagman Lumber'.

Var någonstans, som Ejvisl dött, säges icke uttryckligt, medan det om hans kämpe Öjvind heter, att han »föll österut». Blir stenens datering till 700-talets slut eller omkring 800 bestående, förefaller det rimligast att för Kälvestenstextens *austr* räkna med *Balticum* eftersom man från en så tidig tidpunkt — åtminstone hitintills — icke känner några spår av svenska anfall mot eller kulturinsatser i Ryssland. Lättare är det då att tänka sig den baltiska kusten som mål för Ejvisls färd, eftersom den då ännu bevarade svenska kolonisationen vid Grobin och annorstädes visar, att en svensk expansion alltjämt riktade sig mot denna kust — låt så vara att de nämnda svenska bebyggelseområdena just då började vackla för de anstormningar, som snart skulle utplåna dem (se Birger Nerman *Sveriges första storhetstid*, 1942, s. 82 f.) I ett kampskede som detta låter ju ett företag sådant som Ejvisls med dess tragiska utgång för båda meniga och sannolikt även ledaren naturligt inpassa sig. Emellertid kan man ju invända, att just ryssarnas hänvändelse till Ruriks landsmän någon eller några generationer senare vore otänkbar³¹, om de icke tidigare kommit i beröring med svenskarnas organisatoriska duglighet och krigiska kraft.

³²Runstenens samband med viet: Kälvestensblocket tillhör samma tid som Rökstenen, Gurstensristningen och Sparlösastenen, ristningar för vilka det är utmärkande, att de omnämna tings- eller offerplatsföreståndare, liksom också att de varit inmurade i kyrkobyggnader av tidigt medeltida ursprung eller — som Gurstensblocket — fram till vår tid kvarstått i ursprunglig miljö på häradets äldsta tingsplats. En runsten av liknande slag är t.ex. den ännu äldre Skärkindsstenen. Till denna

²⁵ [Nordéns fotnot] Om denna datering torde full enighet råda; jag har själv vid flera tillfällen diskuterat den med Birger Nerman och Holger Arbman, och deras uttalanden citeras också av Otto von Friesen i hans arbete *Sparlösastenen*, 1940, s. 33 (»slutet av 700-talet eller senast tiden omkring 800»). I den avhandling *Till den arkeologiska dateringen av Sparlösastenen*, som är vidfogad von Friesens arbete, motiverar dess förf., Bertil Almgren, ingående sin datering av inskriften »till tiden omkring år 800, med en marginal på upp till ett halvt århundrade» (a.a. s. 127).

²⁶ Vid redigeringen av denna utgåva har den följande texten fått mindre teckenstorlek då Wessén i marginalen har antecknat: »Onödigt. Räcker det icke med hänvisningen?». I PM från 1947 skriver Jansson: Nödvändigt att förkorta den långa redogörelsen. Det räcker med litt.hänvisn.

²⁷ I manuset är ordet understruket och i PM från 1947 skriver Jansson: *läser*. Nordén har väl icke läst originalet.

²⁸ I marginalen har Wessén antecknat: Hur vet vi det?

²⁹ I marginalen står ett frågetecken för detta ord.

³⁰ I marginalen har Wessén antecknat: Hur i all världen vet vi detta? Det bör icke stå i runverket!

³¹ I marginalen har Wessén antecknat: Nestorkrönikan talar om sv. härtåg före Rurik.

³² Vid utgivningen har den följande texten fått liten stil då Wessén i marginalen parallellt med stycket totalt har noterat fyra frågetecken och antecknat: Bör utgå! Förf kan hänvisa till sin framställning på annan plats.

grupp av vad jag kallat viföreståndarnas runstenar synes man ha rätt att föra även Kälvestensblocket. Det namnelement *-sten*, som ingår i sockennamnet *kæluستن* 1325, avser nämligen, såsom jag annorstädes uppvisat (*Östergötlands järnålder* II, s. 150 f.), den fyrkantiga eller rundade stenläggning, som — att döma av namnet Mora sten: redan under folkvandringstiden — inhägnade den helgade plats, där tingsförhandlingar och offerstämmor ägde rum. Särskilt tätt ligga dessa helgedomsplatser med namn på *-sten* i Vätternbygden närmast omkring de intill varandra belägna socknarna Sten och Kälvesten; den senare helgedomsplatsen har för att kunna skiljas från den blott 2000 m. avlägsna vi-platsen Sten betecknats som »stenen på upphöjningen» (*kælvi*, en *ia*-avledning av det i ortnamn icke ovanliga *kalf*, 'upphöjning', jfr 'benkalven', den mjuka upphöjningen i vaden).

Då Kälvestensblocket på 1600-talet låg »i Silmuren» under kyrkan, torde man ha rätt att antaga, att stenen fanns på kyrkoplatsen, redan då kyrkan byggdes, alltså sannolikt redan i medeltidens tidigaste del. Den strax invid kyrkan belägna S:ta Britas källa, en vida bekant hälsokälla, gör det sannolikt, att kyrkoplatsen också är den gamla offerplatsen, (helst som den svaga markförhöjning, på vilka kyrkan ligger, i denna vida slättbygd förefaller vara det enda, som namnets förled *kælvi* kan syfta på). Med andra ord: runstenen över Öjvind, österfararen under Ejvisl, har en gång rests vid bygdens samlingsplats för offer och ting, liksom praktstenen över färdens stupade ledare restes vid vi'et i den senares hembygd.³³

Plansch 4a. Ög 8. Kälvesten, nu Västra Stenby kyrka. Foto Nordén 1942. [Vid planschén står »Denna. Hålles ljusare!» Jansson skriver 1947: Möjlig att använda. Översiktsbild.]

Fig. 10. Ög 8. Kälvesten, nu Västra Stenby kyrka. Foto A. Nordén 1942 (ATA). Jämför Plansch 2a.

Fig. 11. Ög 8. Kälvesten, nu Västra Stenby kyrka. Foto A. Nordén 1942 (ATA). Jämför Plansch 2b.

³³ I marginalen har Wessén antecknat dubbla frågetecken.

Detta dokument ingår i en digital utgåva av Arthur Nordéns supplement till Erik Brates Östergötlands runinskrifter. Manuset avslutades 1947 och var tänkt att tryckas 1948. Utgåvan publiceras fritt tillgänglig på Internet.

Texten innehåller inte nyare litteraturreferenser än 1947 och tar ingen hänsyn till modern runforskning och måste därför användas med reservationer. Utgåvan är ännu preliminär och kan komma att revideras. Hittar du felaktigheter är du välkommen att meddela dessa till utgivaren på nedanstående e-postadress.

Utgivare: Jan Owe

Kontakt: runor@gamlebo.se

Senast ändrad 2020-05-27